

SURVIVOR CAFÉ

Elizabeth Rosner schreef drie romans en een poëziebundel. *The Speed of Light* (in het Nederlands verschenen als *De snelheid van het licht*) werd in negen talen vertaald en won verschillende prijzen in de Verenigde Staten en Europa; het boek stond onder andere op de shortlist voor de prestigieuze Prix Femina. *Blue Nude* werd door de *San Francisco Chronicle* een van de beste boeken van 2006 genoemd; *Electric City* kreeg dat predicaat in 2014 van de Amerikaanse radio-omroep NPR. Rosners essays en recensies verschenen onder andere in het *New York Times Magazine*, *Elle* en de *San Francisco Chronicle*. Ze woont in Berkeley, Californië.

ELIZABETH ROSNER

SURVIVOR CAFÉ

*Een reis door een verleden dat
niet vergeten mag worden*

SCRIPTUM

Oorspronkelijke titel *Survivor Café: The Legacy of Trauma
and the Labyrinth of Memory*

Vertaling Vanja Walsmit

© 2017 Elizabeth Rosner

Nederlandse vertaling © 2018 Scriptum, Schiedam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Published by special arrangement with Kleinworks Agency in conjunction with their duly appointed agent 2 Seas Literary Agency.

ISBN 978 94 6319 100 5 | NUR 740

www.scriptum.nl

twitter.com/ScriptumNL

facebook.com/UitgeverijScriptum

*Dit boek is opgedragen aan mijn ouders,
Carl H. Rosner en Frieda Z. Rosner.*

*En aan alle oorlogsslachtoffers,
kinderen in het bijzonder,
wier namen verloren zijn gegaan.*

Wat voorbij is, is slechts voorspel.

– William Shakespeare, *De storm*

Inhoud

Het alfabet van ontoereikende taal	9
Inleiding	13
1 Berkenbos III	21
2 Het O-woord	41
3 De vrouw die acht moeders had	68
4 Ze liepen als geesten	97
5 Berkenbos I	118
6 3G en het tegenovergestelde van vergeten	133
7 Struikelstenen	162
8 Berkenbos II	186
9 Post-herinnering en de paradox van de kunstgreep	200
Epiloog	233
Dankwoord	247
Noten	250

Opmerking van de auteur

Ik overdrijf niet als ik zeg dat ik dit boek mijn hele leven aan het schrijven ben geweest. De gesprekken en interviews die erin staan bestrijken decennia; gebeurtenissen en conversaties zijn naar mijn beste vermogen gereconstrueerd. Het is mijn bedoeling geweest om de woorden en het zwijgen van anderen zo waarheidsgetrouw en respectvol mogelijk weer te geven. Sommige delen van dit boek zijn al eerder gepubliceerd.

Het alfabet van ontoereikende taal

A is van Auschwitz, waar meer dan een miljoen mensen werden vergast en vervolgens tot as werden verbrand. Het woord dat eigenlijk symbool staat voor alles wat volgt.

A is van *Arbeit macht frei*, de woorden op de hekken van Auschwitz, *Werk maakt je vrij*. Maar eigenlijk is de zin onvertaalbaar, zoals zoveel andere dingen.

A is van de Armeense genocide, woorden die in Turkije niet hardop mogen worden uitgesproken.

A is van Atoombom. **A** is van Ander.

B is van Buchenwald, waar mijn vader en mijn oom gevangen werden gehouden maar niet zijn gestorven.

B is van Bergen-Belsen, waar Anne Frank wel de dood vond. **B** is van Belzec, waar een half miljoen mensen zijn vermoord. **B** is van Babi Jar, het ravijn en het grootst bekende massagraf. **B** is van Bezweken.

B is van Birkenau, het 'zusje' van Auschwitz.

B is van Buren, degenen die Joden verborgen en degenen die Joden of andere buren verrieden omdat die Joden verborgen.

C is van Concentratiekamp. **C** is van Crematorium.

C is van Collaboratie. **C** is van Communisme. **C** is van Churchill.

C is van Cambodja.

D is van Dictator.

D is van Dachau.

D is van Dodenkamp.

D is van Doodshoofdinsigne.

D is van *Deutschland*. **D** is van Derde Rijk.

D is van deportatie. Zoals de deportaties vanuit het getto van Warschau en het getto van Łódź en het getto van Vilnius, waar mijn moeder en haar ouders gedwongen moesten wonen voordat ze naar een schuilplaats op het Poolse platteland ontsnapten.

E is van Eichmann. **E** is van *Einsatzgruppen*, mobiele doodseskaders.

E is van Etnische zuivering. **E** is van eufemisme. **E** is van *Endlösung*.

F is van *Führer*.

G is van Gestapo. **G** is van Gaskamer. **G** is van Goering. **G** is van Getto. **G** is van Genocide. **G** is van Gevangene. **G** is van Geheimen.

H is van Holocaust.

H is van Hitler.

H is van Himmler.

H is van Höss.

H is van Homoseksueel.

H is van Hutu.

H is van Hiroshima.

H is van Herinnering.

H is van Herhuisvesting.

I is van Identiteitskaart. **I** is van Immigrant. **I** is van Ideologie.

I is van Ik weet niet hoe ik verder moet maar ik kan niet stoppen omdat de woorden blijven komen.

J is van Jood. **J** is van *Jude*. **J** is van Jehova's getuigen. **J** is van *Jedem das Seine*, de tekst op het hek van Buchenwald, *Ieder krijgt wat hij verdient*. **J** is van Jiddisch, de taal die bijna verloren is gegaan. **J** is van Jij, degene die dit alfabet leest en al degenen die nog geboren moeten worden.,

K is van Kinderen. Anderhalf miljoen vermoorde kinderen. Ook de ondergedoken kinderen, en de kinderen die overleefden.

K is van *Kristallnacht*. **K** is van *Konzentrationslager*. **K** is van Kernbom.

L is van *Lager*. **L** is van Lynchen.

M is van Mengele.

M is van Mauthausen.

M is van Majdanek.

M is van Moord, Massamoord, Moederland.

N is van Neutronenbom. **N** is van Nagasaki. **N** is van Neurenberg. De plek van de processen. De plek van een bijna onmogelijke zoektocht naar rechtvaardigheid. **N** is van Nazi.

O is van Oven. **O** is van Ontkenning. **O** is van Onverzettelijkheid. **O** is van Oproer. **O** is van Ondergrondse. **O** is van Ongewenst. **O** is van Overwonnen. **O** is van Oorlog, Oorlog en nog eens Oorlog.

P is van Pogrom. **P** is van Parade. **P** is van Paneriai, het bos bij Vilnius waar 100.000 Joden werden geëxecuteerd. **P** is van Polen, ooit het thuis van meer dan twee miljoen Joden.

Q is van Quarantaine.

R is van *Reich*. **R** is van Roma, om wier talloze doden nooit fatsoenlijk is gerouwd. **R** is van Rwanda. **R** is van Rode Khmer. **R** is van Roemenië, de geboorteplaats van mijn vaders vader en het staatsburgerschap dat mijn vader het leven redde. **R** is van Roosevelt.

S is van SS, van *Schutzstaffel*. **S** is van Shoah. **S** is van Sachsenhausen en van Sobibor. **S** is van Stalin en van Synagoge en van Slagveld. **S** is van Soła, de rivier vol as die langs Auschwitz loopt. **S** is van *Sonderkommando*, de speciale groep gevangenen die in de gaskamers en de crematoria moest werken. **S** is van *Selektion*. **S** is van *Stolpersteine* en van Stilte. **S** is van Slachtoffer.

T is van Treblinka.

T is van Theresienstadt.

T is van Tatoeage.

T is van Tweelingen, die Mengele uitkoos voor speciale experimenten.

T is van Terreur, Trauma.

T is van Tutsi.

U is van Über alles. **U** is van U-boot. **U** is van *Untermensch*.

V is van Vernietiging. **V** is van Vaderland. **V** is van Vergeten, wel en niet het tegenovergestelde van Onthouden. **V** is van Vluchteling. **V** is van Vragen waarop geen antwoord bestaat.

V is van Vichy. **V** is van Victorie. **V** is van Vietnam, de naam van een land. **V** is van Veteraan.

W is van Warschau. **W** is van *Wehrmacht*. **W** is van Wreedheden.

X is van X. Van alles dat niet in woorden kan worden uitgedrukt, elke naam van de doden die vergeten zijn. **X** is van Xenofobie, de angst voor de vreemdeling, de Ander.

Y is van Y-Gerät, radiobundels die Duitse bommenwerpers naar geallieerde doelen geleidden.

Z is van Zeep. **Z** is van Zyklon B, het gas dat werd gebruikt om miljoenen mannen, vrouwen en kinderen te vermoorden in Auschwitz. Ga terug naar het begin. *Zie ook A.*

Inleiding

M IJN BEIDE OUDERS hebben de Holocaust overleefd. De uitgeklede versie van hun verhaal luidt als volgt: nadat mijn vader (tijdelijk) aan talloze deportaties was ontkomen, en nadat hij in 1943 het bombardement van Hamburg door de geallieerden had overleefd, werd hij – van zijn vijftiende tot zijn zestiende – gevangengezet in concentratiekamp Buchenwald. Mijn moeder zat als dertienjarige ondergedoken op een boerderij op het Poolse platteland na ontsnapt te zijn aan de ontruiming van het getto van Vilnius. Ze ontmoetten elkaar na afloop van de oorlog als vluchtelingen in Zweden. Ze trouwden in Israël en vestigden zich samen in de Verenigde Staten. Tegen de tijd dat ik werd geboren, op de laatste dag van de jaren vijftig van de vorige eeuw, woonden mijn ouders in hun eerste koophuis in Schenectady, New York, in een straat die Van Rensselaer Drive heette.

Ik was hun tweede dochter, twee jaar jonger dan mijn oudere zus Monica, en werd zes jaar later gevolgd door een derde kind, een zoon die ze Raphael noemden. Het einde van de oorlog lag meer dan vijftien jaar en duizenden kilometers achter hen, landen en oceanen van hen gescheiden.

We hadden een kleine zwarte labrador die Sparky heette, en we hadden een Chevrolet. Mijn vader werkte, net als de meeste andere mannen in onze woonplaats, voor General Electric. We plantten esdoorns in de voortuin. Aan de fotoalbums te zien vierden we verjaardagen en vakanties, fietsten we en bezochten we nabijgelegen meren in de zomer, schoven we sneeuw en schaatsten we

in de winter. Het had er alle schijn van dat we een gelukkig Amerikaans gezin waren.

Te midden van de ongeordende fragmenten van mijn jeugdherinneringen kan ik me niet meer voor de geest halen wanneer ik de oorlogsverhalen van mijn ouders voor het eerst hoorde. Het voelt alsof ik ze altijd al kende. Scherven van hun verleden hadden zich in mij genesteld bij mijn geboorte, misschien zelfs al daarvoor. Ik wil niet melodramatisch overkomen. De meeste, zo niet al mijn generatiegenoten – de zogenoemde Tweede Generatie – herkennen dit gevoel van een overgeërfd trauma, tegen de achtergrond van een spectrum van emoties dat vaak te genuanceerd voelt om te benoemen.

Hoewel mijn identiteit als dochter van overlevenden van de Holocaust mij een groot deel van mijn kindertijd leek te onderscheiden van wat in mijn ogen de normale gezinnen van anderen waren, begon ik als volwassene te ontdekken – in eerste instantie tot mijn grote verbazing en daarna met golven van empathie – dat leden van de Tweede Generatie niet-Joodse Duitsers een vergelijkbaar scala aan gecompliceerde gevoelens met zich meedroegen. Toen ik de kans kreeg om naar hen te luisteren, merkte ik dat hun verhalen weliswaar allesbehalve identiek aan de mijne klonken, maar dat de verwarrende emoties die zij beschreven onwaarschijnlijke doch overtuigende overeenkomsten vertoonden. Buitenproportionele hoeveelheden verdriet, angst, woede en nog veel meer. Schimmen van ervaringen uit het verleden die bij ons leken te horen, maar ook weer niet.

Langzaam maar zeker werd ik mij ook bewust van een web van overlappingsen met andere groepen: nakomelingen van Vietnamese vluchtelingen, Cambodjanen wier ouders de Killing Fields hadden overleefd, Japanse nazaten van overlevenden van de atoombom en van gezinnen die tijdens de oorlog in Amerikaanse kampen hadden gezeten. Ik ervaar een diep gevoel van herkenning bij de verhalen van overlevenden van de Armeense genocide en hun nazaten; bij ooggetuigenverslagen van de massamoorden in Rwanda; bij onderzoeken naar de eeuwen van raciaal geweld en schendingen waaronder inheemse Amerikanen en Afro-Amerikanen gebukt zijn gegaan. Dagelijks herinneren berichten over door haat ingegeven vernietiging op een of andere verre (of nabije) locatie me eraan dat

de menselijke evolutie ook een kwestie is van herhaling van wreedheden op een schaal die alle rede te boven gaat.

Kriegskinder. Nachgeborenen. Zo worden mijn Duitse tegenhangers genoemd (kinderen van de oorlog, zij die erna zijn geboren). *Täter-Generation* is het woord dat verwijst naar de generatie van daders. Ik heb pas laat in mijn leven met dit vocabulaire kennisgemaakt. Ironisch genoeg was het via een Duitse psychotherapeut die Bert Hellinger heette. Hij heeft een methode ontwikkeld die *Familienaufstellung* (Familieopstelling) heet, enigszins vergelijkbaar met een Weense methode die psychodrama heet, en met ‘family sculpting’, een therapeutische techniek van de Amerikaanse psycholoog Virginia Satir. Bij de methode van Hellinger verbeeldt een groep vreemden hun traumatische herinneringen door elkaar in symbolische posities neer te zetten en de dynamiek binnen een familie te verkennen (en idealiter te veranderen) aan de hand van intuïtieve fysieke en emotionele signalen.

Deze termen zijn afkomstig uit een artikel in de *New Yorker* waarin Burkhard Bilger een aantal technieken beschrijft om geheimen naar boven te halen en stiltes te verbreken in het hedendaagse Duitsland. ‘Duitsers lijden momenteel drie keer zo vaak aan post-traumatische stress dan hun Zwitserse burens.’¹

Het is een understatement om herinneringen en het vertellen van verhalen, trauma en genezing met elkaar verweven te noemen. In de westerse wereld zijn we van mening dat verhalen ons het gevoel geven dat we minder eenzaam zijn in ons verdriet of leed, dat een ervaring minder schade aanricht en minder kan voortwoekeren als we haar kunnen delen. Maar hoe snel kan dat, en hoe lang nog?

Onderzoekers die werkzaam zijn op het relatief nieuwe vakgebied van de epigenetica proberen de mysterieuze mechanismen te ontfaan waarmee trauma's van ouders en grootouders aan volgende generaties worden doorgegeven. Langzaam maar zeker komt de wetenschap met steeds meer empirisch bewijs van een erfenis waarvan we het bestaan al kenden in onze botten, onze dromen en onze angsten.

Bij Emory University in Atlanta bestudeerden wetenschappers prepuberale muizen die getraind waren om de geur van kersenbloesem met een elektrische schok te associëren. Uiteindelijk verstijfden de muizen al van angst als de geur zonder de schok werd gepresenteerd. De nakomelingen van deze muizen vertoonden dezelfde angstige reactie op kersenbloesemgeur, hoewel ze er nog nooit mee in aanraking waren geweest; ze huiverden als ze ermee in contact kwamen. Dit gold voor drie opeenvolgende generaties.²

Transgenerationele epigenetische overerving – dat wil zeggen, door de omgeving veroorzaakte veranderingen die van de ene generatie op de andere worden doorgegeven – komt relatief vaak voor bij planten. Maar bij zoogdieren is het veel minder algemeen, en het is met name moeilijk meetbaar bij mensen. Maar er wordt onderzoek gedaan om de kennis erover boven het anekdotische, gedragsmatige en coïncidentele niveau uit te tillen.

‘Een trauma wordt meestal gedefinieerd als een gebeurtenis die heftige angst, hulpeloosheid of afschuw oproept,’ legt Judith Shulevitz uit.³ ‘PTSS [Posttraumatische stress-stoornis] treedt op wanneer de door dat trauma veroorzaakte ontregeling de standaardmodus van een lichaam wordt.’ Shulevitz citeert uit de onderzoeken van Rachel Yehuda naar overgeërfde PTSS bij nakomelingen van Holocaust-overlevenden in Israël. Yehuda is deze onderzoeken gaan uitvoeren na het lezen van de grafische roman *Maus* van Art Spiegelman. Ze was toen al van plan om Holocaust-vluchtelingen te behandelen en te bestuderen. ‘Ze wist dat een aantal van [de kinderen van overlevenden] getroebleerd waren, maar niet waarom. Was de schade het gevolg van de wijze waarop ze waren opgevoed? Of werd die op een andere manier overgedragen?’

Psycholoog en neurowetenschapper Yehuda bestudeerde een groep van 32 overlevenden (een kleine steekproef weliswaar) en hun kinderen en kleinkinderen. Ze concludeerde dat het optreden van PTSS niet anders te verklaren was dan aan de hand van intergenerationele overdracht. Dat wil zeggen dat het DNA van mijn generatie de expressie van het trauma van onze ouders bevat, en ook het trauma van onze grootouders. Onze eigen biochemie en neurologie zijn beïnvloed door wat zij hebben doorgemaakt. Onderzoekers op het gebied van epigenetica kijken naar de manier waarop ervarin-

gen als uithongering, verdriet en shock zich in de toekomst doen gelden.

‘Als je verwacht dat het allemaal logisch is en perfect in elkaar past, kom je voorlopig bedrogen uit,’ zegt Yehuda. ‘Er is nog een heleboel dat we niet begrijpen.’

Yehuda ontdekte, in de woorden van Shulevitz, ‘dat de kinderen van door PTSS getroffen moeders drie keer zo vaak de diagnose PTSS kregen als leden van controlegroepen; kinderen van vaders of moeders met PTSS gingen drie tot vier keer zo vaak gebukt onder depressies en angst en leden vaker aan verslavingen...’ Kinderen van overlevenden van de Holocaust produceerden minder cortisol dan leden van de controlegroep (cortisol is een steroidhormoon dat de stressreacties van het lichaam in zowel het zenuwstelsel als het immuunsysteem helpt reguleren). Hetzelfde gold voor baby’s wier moeders zich op 11 september 2001 in de buurt van de Twin Towers bevonden toen ze zwanger waren.’

Ook andere cijfers die Shulevitz aanhaalt zijn verbluffend relevant. Bij een therapiecentrum in Lowell, Massachusetts, krijgt bijvoorbeeld ‘95 procent van de Cambodjanen die hulp zoeken de diagnose PTSS. (In Cambodja zelf heeft naar schatting 14,2 procent van de mensen die minimaal drie jaar waren in het tijdperk van Pol Pot deze stoornis.)’

Psychiater Nirit Gradwohl Pisano schreef een boek met de titel *Granddaughters of the Holocaust: Never Forgetting What They Didn’t Experience*. Ze concentreerde zich op tien kleinkinderen van overlevenden en vond, op basis van recente theorieën op het gebied van epigenetica, bewijs dat wat zij ‘ingeprogrammeerde PTSS’ noemt wordt doorgegeven aan nakomelingen van overlevenden.

‘[Deze] tien vrouwen bleken schokkend genoeg de belichaming van een residu van de Holocaust te vormen door hoe zij zich dagelijks gedroegen en leefden... Vaak worden onuitsproken, onuitsprekbare gebeurtenissen onvermijdelijk doorgegeven aan, en ingeprent bij, opvolgende generaties. Kleindochters blijven bezig met de confrontatie met en de verwerking van de pijn van een trauma dat zij nooit hebben meegemaakt.’⁴

Binnen dat raamwerk van veelstrengige verbindingen tussen generaties begon dit boek als mijn obsessieve zoektocht naar het antwoord op de vraag hoe wij zullen onthouden wat een hele generatie is overkomen wanneer die generatie er zelf niet meer is om aan het gesprek deel te nemen. Hoewel de wegen van bewuste en onbewuste herinneringen soms samenkomen, kunnen ze ook uiteenlopen. Na wat wel de meest gewelddadige en tumultueuze eeuw in de menselijke geschiedenis wordt genoemd bevinden wij ons op een cruciaal kantelpunt, een periode waarin degenen die deze wreedheden hebben ondergaan stervende zijn en hun stemmen verdwijnen.

Het is een dilemma waarmee ook kunstenaars en ontwerpers van herdenkingsmonumenten zich bezighouden, net als onderwijzers, historici en academici. De huidige toename van het aantal memoires van Holocaust-overlevenden is waarschijnlijk slechts een van de voorbeelden van het gevoel van urgentie dat er bij de oorspronkelijke getuigen leeft. Hetzelfde geldt voor de toegenomen publieke zichtbaarheid van inmiddels bejaarde overlevenden van de atoombom, die vastbesloten zijn om de wereld met hun verhaal te waarschuwen tegen de verspreiding van kernwapens en de onaanvaardbare barbaarsheid van kernoorlogen.

Hoe tarten wreedheden het geheugen, terwijl ze er tegelijkertijd om vragen herinnerd te worden? Hoe moeten we ze collectief markeren en eren, en ons tegelijkertijd richten op de onvermijdelijk vervormde nasleep ervan? Is het, gezien de overerving van trauma's binnen het mozaïek van de menselijke geschiedenis, ooit mogelijk om ze achter ons te laten?

Het lijkt een zeer toepasselijke toevalligheid dat Pesach dicht op de herdenkingsperiode van de bevrijding van Buchenwald en verschillende andere concentratiekampen plaatsvindt. Een van de geboden van de *Haggadah* luidt dat elke generatie het verhaal van Exodus opnieuw moet vertellen. Alsof onze eigen ziel aanwezig was bij de tot slaven gemaakte Joden in Egypte, en alsof we allemaal ter plaatse waren op het moment dat zij het woord van God ontvingen toen ze werden bevrijd. Dit jaarlijkse ritueel wordt al eeuwenlang

uitgevoerd – lang voordat we wisten dat het verleden ook zonder die narratieve herhaling werd doorgegeven via onze cellen, ons DNA.

Ik word opnieuw getroffen door de labyrintische boog van dwalen door de woestijn om de generatie slaven af te schudden wier herinnering aan Egypte moest worden uitgeveegd, zodat een nieuwe generatie het Beloofde Land kon betreden. Tijdens hun reis door dat onherbergzame terrein, zo staat er in de Bijbel, klaagden de voormalige slaven over honger en dorst; veel van hen verlangden naar de veilige situatie die ze hadden achtergelaten. Zij die de fysieke herinnering aan Egypte met zich mee bleven dragen moesten sterven zodat hun kinderen, als vrije mensen geboren, die zoete smaak van bevrijding op een zuivere manier konden proeven.

Ik sta stil bij mijn eigen paradoxale erfenis. Het leed en de genade, de verliezen en de vernieuwingen – heb ik een keus in wat ik overdraag, in wat ik kan proeven van mijn eigen leven? Hoeveel generaties na slavernij duurt de overgeërfde herinnering voort?

Het schrijven van dit boek is uitgegroeid tot een reis die zowel gedicteerd werd door de herinnering als door de gelaagde en tegenstrijdige ellipsen ervan. Toen ik verslag deed van de reizen naar Duitsland met mijn vader werd ik bijvoorbeeld geconfronteerd met mijn eigen onbetrouwbaarheid. Gebeurtenissen werden vaak via verschillende lenzen en verschillende vertellers weerkaatst. En net als iemand die een puzzel probeert te leggen waarvan stukjes ontbreken, zat ik met hiaten die alleen konden worden opgevuld door te reconstrueren, door te gissen, door me vast te houden aan de filamenten van wat ik in grote lijnen wist.

Bepaalde verbindingsdraden met de verhalen van mijn moeder ben ik al kwijt. Zij stierf op haar zeventigste, bijna zeventien jaar geleden. Soms vind ik het bijna ondraaglijk om te moeten accepteren dat er vragen zijn die ik haar nooit heb gesteld en nooit meer kan stellen. Mijn vader blijf ik voortdurend bevragen. Sommige dingen schrijf ik op, sommige dingen vergeet ik.

Om eerlijk te zijn ben ik banger dat ik de verhalen van mijn ouders vergeet dan dat ik mijn eigen verhalen vergeet.

En wat zijn de lijnen vaag. Ik ben de dochter van immigranten, de dochter van Europese Joden, de dochter van twee mensen wier levens onuitwisbaar getekend zijn door leed en bijna-dood, gevolgd

door ballingschap, asiel en liefde. Ik ben duidelijk niet uniek, niet eens bijzonder met deze erfenis; ze verbindt mij met miljoenen anderen over de hele wereld die ook nu nog verscheurd worden door de trauma's van oorlog, genocide en stateloosheid. Hoe dieper ik in mijn persoonlijke erfenis graaf, hoe meer intergenerationele weerkaatsingen ik aantref van mondiaal geweld, vervolging, ont-heemding, uitroeiing – maar ook van veerkracht.

Dit boek is niet bedoeld om wreedheden, trauma's en leed met elkaar te vergelijken of tegen elkaar af te zetten. Ik breng geen hiërarchieën of rangordes aan, noch gaan mijn keuzes voor sommige gebeurtenissen ten koste van andere. Door talloze 'andere' voorbeelden van genocide buiten beschouwing te laten, wil ik hun belang niet ontkennen of marginaliseren; sterker nog, de hoeveelheid vergelijkbare verhalen dreigt me te overweldigen. Als ik zeg dat ik qua bloedverwantschap rechtstreeks verbonden ben aan de Holocaust wil ik daarmee niet een bepaalde waarde of exclusiviteit uitdrukken. Ik wil puur enkele van de vele verbondenheden benoemen die ik door tijd en ruimte heen voel, ik wil de gemeenschappelijke noemer onderzoeken, de echo's.

Als Armeniërs het woord 'Holocaust' willen gebruiken, gaat er misschien (onwillekeurig, van binnen) een huivering door me heen, maar ik zal eerder vragen stellen dan bezwaren uiten. Als Japanners het hebben over 'concentratiekampen' op Amerikaans grondgebied tijdens de Tweede Wereldoorlog, luister ik zorgvuldig. Het probleem van differentiatie – als het een probleem is – ligt net zozeer bij de taal als bij valse equivalenten. Ik ben altijd meer geïnteresseerd in wat we gemeen hebben dan in wat ons scheidt.

Dit boek is wat ik te geven heb in naam van de vrede. Door het verleden op te graven en de strengen ervan samen te vlechten hoop ik dat het mogelijk is om de toekomst te herschrijven en misschien de bedrading ervan te verleggen. Ik weet dat woorden bijna nooit toereikend zijn, maar ze zijn waarschijnlijk het enige wat we hebben.